

*Батырбаева Ж. С.*ТАЛАС ӨРӨӨНҮНҮН ЭТНОДЕМОГРАФИЯЛЫК ӨНҮГҮШҮНӨ СОВЕТ
ДООРУНУН САЯСИЙ-ЭКОНОМИКАЛЫК ТААСИРИ*Батырбаева Ж.С.*РАЗВИТИЕ ЭТНОДЕМОГРАФИИ В ТАЛАССКОЙ ДОЛИНЕ ПОД
ПОЛИТИКА-ЭКОНОМИЧЕСКИМ ВЛИЯНИЕМ СОВЕТСКОЙ ВЛАСТИ*J.S. Batyrbaeva*POLITICAL AND ECONOMIC INFLUENCE OF THE SOVIET ERA FOR THE
DEVELOPMENT OF ETHNIC AND DEMOGRAPHIC TALAS VALLEY

УДК: 947/555.46

В статье рассматривается политическое и экономическое влияние советской эпохи этнического и демографического развития Таласской долины

Макалада Талас өрөөнүнүн этнодемографиялык өнүгүшүнө совет доорунун саясий-экономикалык таасири каралды

The article deals with the political and economic influence of the Soviet era to the ethnic and demographic development of the Talas valley

Талас өрөөнүндө Совет бийлигинин орношу, көчмөн элинин толугу менен отурукташуусу 1937-жылга чейин созулуп, ал бир топ комплекстик чарбалык, маданий жана саясий иш алып баруулардан турган. Талас өрөөнүнүн элинин жашоо шарты жайлоо жана кыштоо шарттары менен тыкыс байланышкандыктан, жана элдердин өзөн-өзөндөрдө жайгашуусу орто көчмөн элдердин басымдуулугун көрсөткөн. Алардын бир бөлүгү жайкысын жайлоо тарапка вертикалдык түрдө жайыт тандоо иретинде күзгө чейин мал чарбачылыгы менен байланышса, бир бөлүгү отурукташуусун өзгөртпөстөн дыйканчылыкты өздөштүргөн. Неигизги дыйканчылыгы бул эгин, арпа, сулу каралса аларды айдоо, сугаруу, жана түшүм жыйноо болуп эмгек өндүрүмдүүлүгү эсептелген.

Кыштоо менен жайлоонун аралыгы кээ бир жерлерде 25-30 чакырым аралыкты ээлеген. Дыйканчылык жана мал чарбачылыгы менен иштешкен адамдардын үй-жайлары өзөн-өзөндөрдүн баш тараптарында, жерлерди айдоого ылайыкташкан шарттарда жайгашышкан. Чарбачылыкты коллективдештирүүдө аларды административдештирүү, маданий бөлүмдөрдү уюштуруу малчы, дыйкан керектүү суроолорун чечүү оорчулукка тура тургандыгы совет өкмөтүнүн биринчи эле жылдарында байкалган. Мисалы кыштоолор унаа жетпеген, шамал – бороондон ык жерлерде жайгашкан аларды коллективдик башкарууда жана жем-чөп менен камсыз кылууда оорчулук туудурган.

1919-жылы 5-6-декабрда Москвада айылчарба артелдеринин жана жер иштетүүчү коммуналардын Бүткүл Россиялык I съезди болуп, съезде коллективдүү чарбалардын алгачкы эки жылдык жыйынтыгы чыгарылып, жана алардын андан кийинки өнүгүү

жолдору белгиленген өзгөчө коллективдештирүү идеяларын жайылтууга чоң көңүл бурулган.¹

Жогоруда көрсөтүлгөн биринчи съездин жаны мамлекеттин айыл чарбасына болгон мамиленин натыйжасы болуп МТСтарды уюштуруу болуп эсептелген. Ошонун негизинде машина-тракторлук станциялар станциялар өскөн.

1931-жылы Кыргызстанда 104 МТС уюшулган. Айыл-чарбанын механизациялык даражасы белгилүү жогорулаган, дыйкан чарбасындагы уюмдаштыруу бир калыпка келтирилген.

Ошол мезгилдин бир көрүнүшү болуп Талас өрөөнүндөгү МТСтин же болбосо машина тракторлук станциянын жайгашкан жери болуп азыркы Талас-Бишкек трассалык чон жолу менен Бурге айылынын кесилишиндеги мал базардын орду болуп эсептелген. Ал өзүнүн жайгашуусу менен Талас өрөөнүнүн жогорку зонасынын айыл чарбасын тейлөөдө ылайыктуу жерде жайгашып түндүк тарабы болгон Үч-эмчек, Арал жерлерин тейлесе, чыгыш тарабы болгон Ленин, Талды-Булак жерлерин жана ошондой эле Бала-чычкан, Чон-чычкан чыбырларын тейлеген. МТСтин техникасын тейлөөдө орус, украин элдеринин өкүлдөрү үстөмдүк кылган, кыргыз өкүлдөрү аз гана пайызды түзүп, ата-мекендик согуштан кийинки көрсөтмөлөрдө техникаларды өздөштүрүү жана тейлөөдө орун алган.

Талас өрөөнүнүн этнодемографиялык өсүшү СССР мамлекетинин саясий өнүгүү жана ал жактан кабыл алынган мамлекеттик программалары менен тыкыс байланышкан.

СССРде коллективдештирүү саясатынын башталышында жалпы 26 500 000 дыйкан чарбасы болгон. Эгерде, 1927-жылдын 1-октябрында СССРде 400 000 ге чейинки дыйкан чарбаларын бириктирген 17 267 колхоз болсо,² ал эми Кыргызстанда 1927-жылы 2 375 чарбаны бириктирген 142 колхоз уюш-

¹ См: Советское крестьянство. Краткий очерк истории (1917-1969 гг.). - Москва, 1970, Под редакцией В.П.Данилова, М.П.Кима, Н.В.Тропкина. 70-бет.

² Юрасов И.А. Инновационные технологии или технологии инновационной деятельности? // Управление персоналом. 2004. №14.

³ " Паккард Д. Завоевание пространства: как это делается у нас в «Хьюлетт-паккард». М., 1997. - С. 153.

турулган.³ 1928-жылдын июнь айынын башында, СССР боюнча колхоздордун жалпы саны 17 267 ден - 33 258 ге чейин кобойгон. Кыштактардагы коллективдештирүүнүн денгээли 0,8 % дан 1,7 % га чейин жогоруласа,⁴ ошол эле жылдын 1-октябрындагы Колхозцентрдин маалыматы боюнча СССРдин аймагында 595 400 дыйкандар тутунун бириктирген 38 139 колхоз болгон. Бул, 2,3 % ды түзгөн.⁵

Ал эми, Кыргызстанда 1928-жылы 5 500 чарбаны бириктирген 280 колхоз уюштурулуп, бир жылдын ичинде колхоздордун саны 2,3 эсеге өскөн.⁶ Эгерде, 1929-жылдын 1-июнунда 1007,7 мин дыйкан чарбаларын бириктирип, колхоздордун жалпы саны 57 000 ге чейин кобойсо, СССР боюнча коллективдештирүүнүн денгээли 3,9 % га чейин жогорулаган. Ал эми, Кыргызстанда болсо 1929- жылы 535 колхоз болуп, 1928-жылдан — 1929- жылга чейин эле бир жылдын ичинде 253 колхоз уюштурулган."⁷

Жогоруда келтирилген маалыматтар боюнча Талас өрөөнүндө совет мамлекетинин 1917-жылдан 1930-жылга чейинки аралыктагы саясий-экономикалык таасири Талас өрөөнүнүн элине этнодемографиялык өнүгүшүнө түздөн-түз таасири тийгизген.

Мисалы, Кыргызстанда 1928-1934-жылдар аралыгында колхоздук түзүлүштөрдүн уставдык формаларынын катнашын (% менен) темендегу таблицадан көрүүгө болот:⁸

Колхоздордун формалары	1928	1929	1930	1931	1932	1933	1934
Артелдер	62.66 %	53.47 %	77.74 %	82.0 %	95.4 %	84.06 %	58%
Тоздор	35.54 %	45.23 %	19.5 %	16,4%	3.5 %	15,07 %	42%
Коммунилар	1.8%	1,3%	2.76 %	1,6%	1,1 %	0.87 %	-

Жогорудагы таблицадан көрүнүп тургандай эле, мисалы, артелдердин ролу 1928-жылы 62,66 % ды түзсө, 1930-жылы 77, 74% ды, 1931-жылы 82,0ды, 1932-жылы 95,4 ды түзгөн. Бул айыл чарба артелдеринин Кыргызстандагы эң жогорку максималдык көрсөткүчү болуп, 1933-жылдан тартып тескерисинче артелдердин проценттик көрсөткүчтөрү азая баштаган. Мисалы, 1933-жылы 84,06, 1934-жылы 58% га чейин төмөндөп кеткен. Мындай көрсөткүчтөр айыл

⁴ № 4/1 от 2 марта 2005 года

⁵ Трагедия среднеазиатского кишлака: коллективизация, раскулачивание, ссылка. 1929- 1955гг. Документы и материалы. Том 1, -Ташкент, 2006. Под редакцией д.и.н., профессор Д.А.Алимовой. 17-18-беттер.

⁶ История Киргизской ССР. В пяти томах, том 3, - Фрунзе, 1986, 411 - 412- 415 - 431 -беттер.

⁷ Советское крестьянство. Краткий очерк истории (1917-1969 гг.). - Москва, 1970, Под редакцией В.П.Данилова, М.П.Кима, Н.В.Тропкина. 199-бет.

⁸ Советское крестьянство. Краткий очерк истории (1917-1969 гг.). - Москва, 1970, Под редакцией В.П.Данилова, М.П.Кима, Н.В.Тропкина. 202-бет.

чарбасында артелдердин ролунун барган сайын төмөндөшүнө алып келген.

Ал эми, ТОЗдордун ролун карай турган болсок, жогорудагы таблицадан көрүнүп тургандай, 1928-жылы 35,54% ды түзсө, 1929-жылы 45,23% ды түзүп бул максималдык көрсөткүчү болгон. 1930-жылдан баштап тескерисинче ТОЗдордун ролу барган сайын төмөндөй баштаган.

Мисалы, 1930-жылы 19,5%ды, 1931-жылы 16,4%ды, 1932-жылы 3,5ды түзсө, 1933-жылы тескерисинче бир аз болсо дагы пайыздык көрсөткүчү 15,07% га жана 1934-жылы 42%га чейин жогорулаган. Бирок, ТОЗдордун айыл чарбасындагы максималдык ролу 42-45%дан ашкан эмес.

Мындан сырткары коммуналар жөнүндө айта турган болсок, алардын максималдык көрсөткүчү 276%ды түзсө (1930-жылы), минималдык көрсөткүчү 0,87% ы түзгөн. Мисалы, 1934-жылга барганда таптакыр проценттик көрсөткүчкө ээ болбой калган. Бул деген айыл чарбасында коммуналардын жашоосунун таптакыр токтогонунан кабар берет.

Кыргызстандагы коллективдештирүү саясатынын жүрүшү жөнүндө 1931-жылдын 10-июнундагы Кыргызколхозборбордун төмөндөгү таблицадан маалыматына токтоло турган болсок, анда өлкөнүн ар кайсы райондорунан ар кандай проценттик көрсөткүчтөрдү алууга болот.⁹

№	Колхоз дордун аталыштары	Колхоз дордун саны	Андагы чарбалар	Коллективдердин %ти
1	Киров	69	4 841	68,8
2	Талас	72	4 752	59,3
3	Калинин	102	4 945	88,6
4	Беловод	110	5 102	54,6
5	Фрунзе	97	4 393	52,6
6	Аламеддин	161	8 512	89,8
7	Чүй	59	5 531	85,7
8	Балыкчы	21	5 386	85,7
9	Ысыккөл	47	4 047	54,6
10	Каракол	63	4 685	70,0
11	Жети-өгүз	57	3 932	55,7
12	Сталин	48	8 578	82,4
13	Ат-Башы	12	2 312	51,6
14	Нарын	56	4 749	63,5
15	Кетмен-Төбө	15	570	7,5
16	Кызыл-Жар	43	2 024	19,4
17	Базар-Коргон	97	5 240	43,2
18	Жалал-Абад	103	5 524	32,5
19	Өзгөн	43	3 264	24,5
20	Алай	35	1 545	21,5
21	Араван-Буура	104	9 200	54,6
22	Ноокат	35	1 032	10,0
23	Кызыл-	27	878	9,3

⁹ История Киргизской ССР. В пяти томах, том 3, - Фрунзе, 1986,411 - 412- 415 - 431 -беттер.

	Кыя			
24	Сүлүктү	56	2 757	30,0
Жалпы Кыргыз АССР боюнча		1 532	103 799	49,5

Кыргызстандын райондорунда максималдык көрсөткүчтү Аламидин району (89,8 %) түзсө, эң төмөн көрсөткүчтү Ат-Башы району (51,6 %), Талас өрөөнү (59,3 %) түзгөн.

Эгерде жалпы алып карай турган болсок, 1931-жылдын 10-июнундагы Кыргызколхоз борбордун берген маалыматы боюнча Кыргызстандын аймагындагы 103 799 чарбанын башын бириктирген 1 532 колхоз болуп, ал 49,5%ды түзгөн.

Жогорудагы таблицадан көрүнүп тургандай эле, 1934-жылы райондогу бардык 12 097 чарбанын 6 728 гана колхоз-совхоздорго киришкен. Бул 55%ды гана түзгөн. Ал эми, калган 45%ти түзгөн 5 369 чарба колхоз-совхоздорго кире элек болчу. Себеби, мүмкүн жергиликтүү эл дагы ошол мезгилдеги колхоз-совхоздордун материалдык-техникалык базаларынын төмөн деңгээлде экенин билишкен болуш керек. Мындан сырткары ошол учурларда дыйкандардын колхоз-совхоздордон чыгып кетүүлөрү дагы күч алган эле. Жогорудагы 55%ды түзгөн чарбалар деле өз ыктыярлары менен колхоздорго киришкен эмес.

Чындыгында, Кыргызстандын тоолуу райондо-руна салыштырмалуу өрөөндүү райондорундагы дыйкан чарбаларынын коллективдүү чарбаларга киришинин басымдуулук кылышы дагы, ал райондордун дыйканчылыкка ыңгайлуу болушун түшүндүрүп турат. Ал эми, тоолуу райондор негизинен мал чарбачылыгына ыңгайлуу болгондуктан ал жактагы чарбалардын дээрлик бардыгы коллективдүү чарбаларга Караганда жеке чарбалар бойдон калуу алар үчүн абдан ыңгайлуу болгон.

Эгерде, 1931-жылдын октябрь айындагы Кыргызколхоз борбордун берген төмөндөгү таблицадагы маалыматы боюнча Кыргызстандын аймагындагы бардык райондордогу чарбалардын колхоздорго кирүү темпин карап көрсөк:¹⁰

Кыргызстандын райондорунда максималдык көрсөткүчтү Аламидин району (89,8%) түзсө, эң төмөн көрсөткүчтү Ат-Башы району (51,6%), Талас өрөөнү (59,3%) түзгөн.

Эгерде жалпы алып карай турган болсок, 1931-жылдын 10-июнундагы Кыргызколхозборбордун берген маалыматы боюнча Кыргызстандын аймагындагы 103 799 чарбанын башын бириктирген 1 532 колхоз болуп, ал 49,5%ды түзгөн.

Жогорудагы таблицадан керунуп тургандай эле, 1934-жылы райондогу бардык 12 097 чарбанын 6 728 гана колхоз-совхоздорго киришкен. Бул 55% ды гана түзгөн. Ал эми, калган 45%ти тузгон 5 369 чарба колхоз-совхоздорго кире элек болчу. Себеби, мүмкүн жергиликтүү эл дагы ошол мезгилдеги колхоз-совхоздордун материалдык-техникалык базаларынын төмөн деңгээлде экенин билишкен болуш керек. Мындан сырткары ошол учурларда дыйкандардын колхоз-совхоздордон чыгып кетүүлөрү дагы күч

алган эле. Жогорудагы 55 % ды түзгөн чарбалар деле өз ыктыярлары менен колхоздорго киришкен эмес.

Чындыгында, Кыргызстандын тоолуу райондо-руна салыштырмалуу өрөөндүү райондорундагы дыйкан чарбаларынын коллективдүү чарбаларга киришинин басымдуулук кылышы дагы, ал райондордун дыйканчылыкка ыңгайлуу болушун түшүндүрүп турат. Ал эми, тоолуу райондор негизинен мал чарбачылыгына ыңгайлуу болгондуктан ал жактагы чарбалардын дээрлик бардыгы коллективдүү чарбаларга Караганда жеке чарбалар бойдон калуу алар үчүн абдан ыңгайлуу болгон.

Эгерде, 1931-жылдын октябрь айындагы Кыргызколхозборбордун берген төмөндөгү таблицадагы маалыматы боюнча Кыргызстандын аймагындагы бардык райондордогу чарбалардын колхоздорго кирүү темпин карап көрсөк:¹¹

№	Райондор	Колхоздордун саны
1	Араван-Буура	108
2	Базар-Коргон	99
3	Жалал-Абад	103
4	Өзгөн	47
5	Фрунзе	98
6	Беловодск	100
7	Калинин	102
8	Аламидин	161
9	Чүй	58
10	Ноокат	27
11	Кызыл-Кыя	27
12	Сулукту	56
13	Каракол	63
14	Ысык-Кел	47
15	Кетмен-Төбө	15
16	Балыкчы	21
Ю	Жеги-өгүз	57
18	Сталин	54
19	Нарын	56
20	Ат-Башы	15
21	Алай	38
22	Кызыл-Жар	43
23	Киров	69
24	Талас	72
	Республика боюнча	1 545

Жогорудагы таблицадан көрүнүп тургандай эле 1931-жылдын октябрь айында жалпы Кыргызстан боюнча 1 545 колхоз болсо, эки ай мурун, тагыраак айтканда ушул эле жылдын июнь айында, республика боюнча жалпы 1 532 колхоз болгон. Эгерде, салыштырып карай турган болсок, торт айдын ичинде республика боюнча 13 гана колхоз түзгөн. Бул цифрадан көрүнүп тургандай эле жеке чарбалардын коллективдүү чарбаларга кирүү процессинин абдан жай жүргөнүнөн кабар берет. Себеби, жогоруда белгилеп өткөндөй эле жеке чарбалар колхоздорго кирүүдөн баш тартышкан. Ошон үчүн бул процессти тездетүү максатында жергиликтүү бийлик өкүлдөрү социализмдин "ыктыярдуулук" принцибин одоно бузушуп,

¹⁰ История Киргизской ССР. В пяти томах, том 3, - Фрунзе, 1986,411 - 412- 415 - 431 -беттер.

¹¹ Д.С.Бактыгулов. Социалистическое преобразование Киргизского аила (1928-1940гг.). - Фрунзе, 1978, 148-бет

күч колдонуу жана мажбурлоо жолдору менен жеке чарбаларды коллективдүү чарбаларга киргизишкен.

Республика боюнча 1 545

№	Райондор	Колхоздордун саны
1	Араван-Буура	108
2	Базар-Коргон	99
3	Жалал-Абад	103
4	Өзгөн	47
5	Фрунзе	98
6	Беловодск	100
7	Калинин	102
8	Аламыдин	161
9	Чүй	58
10	Ноокат	27
11	Кызыл-Кыя	27
12	Сурукту	56
13	Каракол	63
14	Ысык-Көл	47
15	Кетмен-Төбө	15
16	Балыкчы	21
Ю	Жети-өгүз	57
18	Сталин	54
19	Нарын	56
20	Ат-Башы	15
21	Алай	38
22	Кызыл-Жар	43
23	Киров	69
24	Талас	72

Жогорудагы таблицадан көрүнүп тургандай эле 1931-жылдын октябрь айында жалпы Кыргызстан боюнча 1 545 колхоз болсо, эки ай мурун, тагыраак айтканда ушул эле жылдын июнь айында, республика боюнча жалпы 1 532 колхоз болгон. Эгерде, салыштырып карай турган болсок, төрт айдын ичинде республика боюнча 13 гана колхоз түзгөн. Бул цифрадан көрүнүп тургандай эле жеке чарбалардын коллективдүү чарбаларга кирүү процессинин абдан жай жүргөнүнөн кабар берет. Себеби, жогоруда белгилеп өткөндөй эле жеке чарбалар колхоздорго кирүүдөн баш тартышкан. Ошон үчүн бул процессти тездетүү максатында жергиликтүү бийлик өкүлдөрү социализмдин "ыктыярдуулук" принцибин одоно бузушуп, күч колдонуу жана мажбурлоо жолдору менен жеке чарбаларды коллективдүү чарбаларга киргизишкен.

Колдонулган булактар:

1. Советское крестьянство. Краткий очерк истории (1917-1969 гг.). — Москва, 1970, Под редакцией В.П.Данилова, М.П.Кима, Н.В.Тропкина. 190 с.
2. Трагедия среднеазиатского кшшлака: коллективизация, раскулачивание, ссылка. 1929-1955гг. Документы и материалы. Том 1, -Ташкент, 2006. Под редакцией д.и.н., профессор Д.А.Алимовой.
3. История Киргизской ССР. В пяти томах, том 3, - Фрунзе, 1986 г.
4. Бактыгулов Д.С. Социалистическое преобразование Киргизского аила (1928-1940гг.).-Фрунзе. 1978. 148 с.

Рецензент: д.и.н., профессор Осмонов О.